Матеріали

ВІДГУК УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ
на статтю В.Путіна
«Про історичну єдність росіян та українців»

Широка українська громадськість могла очікувати, що відповідь українських істориків на топ-новину тижня має бути миттєвою. Теоретично це б так і могло бути, оскільки ці меседжі відомі здавна, деяким багато за двісті років. Але треба зрозуміти принципову різницю української наукової історичної спільноти від російської. А точніше – умов їх існування та праці.

Ми – люди прості, «терористичні та екстремістські організації». Це – про Інститут історії України НАН України та низку громадських просвітницьких організацій, зокрема «Likбез. Історичний фронт». Такими нас визнали вироки судів Російської Федерації просто за те, що українські історики у себе вдома писали не щось конкретне «погане про Росію», а просто на тематику Другої світової війни, де згадувалося ОУН-УПА, про Голодомор в Україні 1932-1933 рр. тощо. Тому ми дуже вдячні В.Путіну за можливість дещо висловитися про його уявлення про історію росіян та українців.

Тут йому, відверто скажемо, ще вчитися й вчитися. Особливо вчити «матчасть». І те, що його адепти вважають «глибокою роботою», є несамовито застаріло, примітивно і не відповідає стану уявлень хоч більш-менш цивілізованого людства про історію. Навіть не росіян-білорусів-українців. А взагалі.

Українські історики – не «пропагандисти». У нас немає «офіційної історії України». Оцінки різних епізодів та контекстів історії України є предметом постійних дискусій за участю багатьох українських та іноземних істориків. Ми є частиною великого і відкритого світу історичного цеху, який у палких суперечках, уважному дослідженні джерел та через власне сприйняття та совість шукають виходів для наших сучасників із попередніх історичних травм і конфліктів. Аби уникнути такого у майбутньому. Як позбутися історичних комплексів, як порозумітися попри минулі конфлікти та уникнути війн.

А таких в історії України було дуже багато. Долі нас і наших сусідів, наших предків – тісно переплетені. Існує безліч реальних напівтонів трагедій, геноцидів та спільних звитяг поза офіціозними чорно-білими твердженнями гасел різних політичних діячів у нашій та у сусідніх державах. У нас немає обов’язкових шпаргалок чи «темників» з готовими відповідями на усі «ворожі маніпуляції та фальсифікації».

Тому появі цього тексту передували тривалі суперечки, у ході яких, зокрема, були визначені певні пріоритети та тональність. Залучені фахівці з певних питань. Це не мало бути «читав/не читав, але засуджую». Читали уважно. Голосно засуджувати? Немає сенсу. Це просто вкрай цікавий і кумедний для нас текст.

Повчально-розважальний, оскільки його можна тепер викладати на історичних факультетах України як «класичний виклад імперської російської схеми історії росіян, білорусів та українців». Знущатися з нього з точки зору історичної науки можна нескінченно, бо він вкрай непрофесійний та нелогічний, і нам видається, що це стане окремим видом «історичного спорту», можливо, окремого предмету для викладання: доручимо п'ятикурсникам історичних факультетів розважатися з «глибоким текстом» В. Путіна. Для українських студентів це буде цікавою темою для семінарського заняття, ну, тому що воно прилаштоване не для українського читача, але автор думає, що якщо перекласти українською, то воно «зайде».

Ми не ставимо (як історики) безглузде запитання «чи сам В.Путін це писав». Бо цей наратив нам настільки здавна знайомий, що питання його авторства просто не має сенсу. «Музыка народная – слова МВД». Але ми думаємо, що В.Путін дійсно так сприймає історичний процес східних слов'ян, бо підпис – його. І зміст усіх його попередніх заяв на цю тематику не суперечить цій статті.

Але цей текст, він дійсно «глибокий». Тут ми цілком підтримуємо прес-секретаря В.Путіна Д.Пєскова: "глубокий и очень хороший повод для обсуждения лидеров двух стран [Росії та України]. Отталкиваясь от этой статьи, можно понимать настрой президента Путина на возможное смысловое наполнение российско-украинских контактов". Ми з 2014 року особливо містко відчули «можливе смислове наповнення російсько-українських контактів». Але у цитуванні слів Д.Пєскова за пару днів після публікації в російському інтернеті чомусь випадає продовження вислову «это – мировоззренческая публикация». Вона дійсно не історична, вона – світоглядна. І це – найголовніше. Світоглядна, – не історична. І не наукова. І зайва.

Кожен російський шкільний підручник починає історію Росії з трьох братів, – Кия, Щека і Хорива, та сестри їх Либеді. Триста років у Києві після 882 року, «матері городів руських», відбувається історія Росії. І виникає логічне питання: в Україні «історія України» відбувається на території України. «Історія Росії» у початковий період чомусь відбувається на території України. Як вийти з цього протиріччя? І чому кожне покоління росіян вважає, що Київ «мать городов руських». А чому він тоді в Україні? Тому ідеологічна мотивація виправити цю «недоречність» шляхом агресії проти України очевидна.

Ясно, що за часів складної та заплутаної історії імперії Рюриковичів в подальших історичних викладах її спадкоємців виникає «національний фактор». Хто ж там жив? За Російської імперії вважалося, що «єдіний русскій народ». Потім його частину захопили литовці та поляки, зіпсували народну мову, але потім прийшла Москва та усіх звільнила. За Русі існував лише єдиний «руській народ», він потім розпався. На «племена» або «наріччя». Малорусів, білорусів, та великорусів. Перші два племені чомусь «відпадали» від третього, і зізнаємося, наймолодшого з цих «племен» принаймні по слов'янскості як такій, приналежності до столів Рюриковичів, та християнізації (скрєпи), наймолодшими були саме великороси. Тому територія центральної Росії історично виглядає як найпізніший владний експеримент наймолодших Рюриковичів. Експеримент в якомусь сенсі вдався, але ж мало хто його помічав у справжній Русі. Якою історично вважалися

згідно усіх джерел, землі Києва, Чернігова та Переяслава. Потім, звісно, королівство Русі на Західній Україні. Але цього королівства не існувало у російсько-радянських підручниках ніколи. Бо у росіян не було королів.

Згідно з російськими підручниками історії, у Центральній Росії метафорично «нічого не відбувалося» до XII століття, поки «тут розвинулася культура». Рівно з XII століття починаються оповіді про київських князів, які почали будувати міста, фортеці, та розвивати «русскую культуру».

Ніхто не сперечається із тим, що князі-Рюриковичі висхідно були скандинавами (окрім російських та українських гіперпатріотичних авторів), а не «українцями» чи «русскімі» (вони були «русь», «руси», або «русин»). Ми знаємо, що Анна Ярославна не була ані українкою, ані росіянкою. Вона була шведського роду Рюриковичів. Але вона дійсно була «київською», що абсолютно слушно українська діаспора й написала на пам'ятнику Анні у Франції : «Анна Київська».

Яке їх (Рюриковичів) місце в історії України? Таке саме як у скіфів чи полювальників на мамутів доби палеоліта. Дуже просте: це було на нашій землі. «Історія України» – це історія міжнародно визнаної території України, нам усі мешканці цієї землі логічні і питомі. Так само, як і литовські князі Гедиміновичі 14-15 століть. Вони у нас швидко ставали своїми спадковими князями. Ми на литовців історично ні на що не ображаємося. Вони дотримувалися наших звичаїв. Але литовці не починають «історію Литви» з Кия, Щека і Хорива. У них є Міндаугас, Гедімінас, Вітаутас.

Проте чому ж нашу найдавнішу історію пишуть як «свою» у підручниках іншої країни. Росії? І при тому стверджують, що це їхня історія? Це і є причиною воєн. Кожен вважає, що «хтось» захопив його отчинну, батьківську землю…

У радянські часи з'явилися інші «популістські» тези: вважалося, що існувала «давньоруська народність», яка неприродно розпалася і була приречена на возз'єднання її єдиним «легітимним» спадкоємцем, Великим князівством Московським, а потім Русскім царством (з 1547). Далі відбулися «возз'єднання». Були відповідні компартійні «Тези про возз'єднання» 1954 року, у чому брали участь і українські історики. Ми це визнаємо. Радянська жорстка доба робила з історика «ідеологічного працівника». Ми їх розуміємо, добре знаючи обставини їхнього життя, та от тепер споглядаючи своїх російських колег тепер, та ті моральні компроміси, на які вони змушені йти. Розуміємо. Але в цьому жанрі «пропагандистської історії» бувають і щирі ентузіасти...

Цікаво, що українське «возз'єднання» було оформлене Переяславською радою 1654 р., а от білоруського такого акту якось не відбулося офіційно. Не сказали білоруси (які себе тоді ще називали «литвини»), що «хочемо під руку царя східного, православного». У білорусів немає офіційного акту «возз'єднання» з Росією. Радимо їм скористатися цим фактом.

А потім усі учасники «возз'єднання» XVII-XVIII століть мали б розчинитися або у «триєдиній російській нації» XIX віку, або потім в «єдиній спільності

радянського народу» після 1970 року на підставі російської мови та культури. Відповіддю на це став розпад Радянського Союзу, в якого виявилися невдалими та приреченими не лише політична та економічна модель, але й національна політика. Це був крах найнеефективнішої «великодержавної» моделі державного устрою XX століття (якби був антирейтинг, СРСР конкурував би з Північною Кореєю…), але аж ніяк не «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття» (В.Путін). Скоріш за все, це була «найбільша геополітична радість» світу після падіння гітлерівського режиму у 1945. Принаймні для половини Європи.

Як би не змінювалися методології та інтелектуальні моди історичної науки, українські історики шанують коротеньку статтю Михайла Грушевського 1903 року «Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” . Ми, звісно, тепер дивимося на неї у більш ширшому контексті, аніж її автор. Є здобутки історіографії наступних ста років, значний поступ археології, генетики, мовознавства. Багато у чому Грушевського уточнили чи виправили, заперечили, але висхідна думка була вірна: українці – окремий народ із власною біографією, культурою, мовою, драмами буття. Він є.

Але повернімося до канви тексту В.Путіна. Про радянський режим там сказано чимало захопливого. Загалом же, приємно, що радянський режим впав від спротиву власних громадян, а не в результаті світової війни. Це повчальний пример історичної дидактики. Коли люди втрачають розуміння сенсу існування у даній політичній системі, вони з неї виходять. А якщо вона дійсно неефективна, вона не здатна їх повернути або зупинити. І тому розповіді про те, що «Росія не виходила зі складу СРСР», і їй хтось щось винен якісь території та кордони – безглузді.

Переходимо до «історичної частини». Вона буде коротшою, аніж очікувалось.

Експерти передрікали, що перелік історичних помилок та маніпуляцій з тексту В. Путіна займе більший обсяг, аніж сама його стаття. Ми вирішили скоротити текст та зупинитися на ключових темах.

1) Один народ: українці,білоруси та росіяни.

У 2012 році у Росії трапилася трансформація бачення історії східних слов’ян. До того було «пострадянське бачення»: три братських, але окремих народи. З 2012 року повертається стара схема Російської Імперії: три складові російського народу. Плємєна і нарєчія.

Єдність їх виникла за давньої Русі. За радянських часів це називалося «давньоруська народність». Бо у неї була єдина мова. Усі кваліфіковані російські історики мови, яким знайоме прізвище академіка Залізняка, знають, що у давній Русі не було спільної розмовної мови, а була спільна літературна, літургійна, ділова, – церковно-слов’янська (солуньський діалект староболгарської мови, тоді зрозумілий усі слов’янам). А от розмовна мова була місцевою. Спільна мова, на думку В.Путіна, говорить про нашу спільність як одного народу.

Тоді до нашого спільного народу приєднуються болгари (бо наша публічна мова була власне болгарською) та серби. Тому у цей русскій народ входять ще болгари і серби. Але вони можуть не погодитися.

Пряма аналогія: Англія, Франція, Іспанія, Італія, Німеччина,Угорщина, Польща та ін.. послуговувалися такою «спільною мовою»: латиною. Літургійна та офіційна, ділова. За логікою В.Путіна, там мав би існувати єдиний народ. І релігійно, – адже там усі були католики. Тому нам, давньоруській народності (церковнослов'янська мова та православ'я), протистоїть «західноєвропейський єдиний народ», який єдиний по мові (латина) та релігії (західна версія християнства). Незрозуміло тільки з його статті, чому з'явилися англійці, французи, поляки, угорці, іспанці, хорвати… Це ж «один народ».

Інститут мовознавства НАНУ ім. О.Потебні, днями висловив позицію мовознавців. Вона не суперечить світовому баченню славістики, а думку члена-кореспондента НАНУ Григорія Півторака ми з боку істориків не оскаржуємо:

«Г. П. Півторак стверджує, що вона [давньоруська мова] й справді існувала, але тільки на літературно-писемному рівні – як мова літописів, документів, художніх творів. Що ж до живої розмовної мови, то вона зовсім не являла собою чогось однорідного, бо східнослов'янські племена розмовляли різними етноплемінними діалектами – спорідненими між собою, але все-таки виразно відмінними. Так само слід розрізняти дві давньоруські культури – офіційну й народну. Перша – єдина для всієї держави міська культура, що спиралася на християнство. Друга – неоднорідна, вельми строката культура простих селян, яка зберігала язичницькі традиції і виявлялася в народних звичаях, побуті та фольклорі.»

Думка етносоціологів та культурологів. Давньоруська народність? У сучасній соціології та культурній антропології відсутнє поняття «народності» за межами російської мови. Немає такого чітко визначеного поняття. І основна проблема з «народом» В.Путіна: відсутнє визначення «народу». Лише якісь загальні слова, які роблять безглуздим твердження «близькості народів». Близькості кого саме?

Тому зовсім неясно, що він має на увазі. Наведемо визначення «народу» з російської Вікіпедії:

*«**Наро́д** — историческая общность людей. Употребляется в научной литературе в двух основных значениях — в политическом и в культурно-этническом. Взятое в первом значении слово является синонимом понятия «**нация**», взятое во втором значении — синоним понятия «**этнос**». Следует отличать от понятия «**население**». По мнению специалистов по международному праву, принадлежность к единому народу предполагает наличие определённых исторических, культурных и практических связей».*

Але автор статті В.Путін не зазначив, що він саме з цього переліку має на увазі, говорячи про «один народ». Бо кожен варіант передбачає певну наукову (ми не кажемо політичну) суперечку. **А от відсутність терміну як**

предмету суперечки виключає дискусію. Оскільки науковці не знають, про що саме пише автор статті. Може це «етнос», може «нація», може «насєлєніє», а от думка фахівців з міжнародного права видається цікавою. Тому це авторське волання у порожнечу, оскільки автор не окреслив предмету для суперечки.

Найпростішою відповіддю буде «суперечність у визначенні». Бо не може бути одного народу з трьома різними назвами. Бо самоназва та ідентичність – це й і є критерії існування окремого народу. Тому мова, конфесія та «скрепи» також відносні: англомовні англійці, американці, шотландці та ірландці, навіть часом збігаючись конфесійно, аж ніяк не є «одним народом». Мешканці Латинської Америки належать до десятка народів, при тому користуючись спільною мовою та сповідуючи спільну релігію. Тому вправи автора статті у цьому жанрі є абсолютно наївні, безглузді та безпідставні. І не дають підстав із чимось сперечатися. Бо немає з чим.

2) Близькість трьох народів після давньої Русі.

В.Путін:

«Важно отметить, что и в западных, и в восточных русских землях говорили на одном языке. Вера была православной. Вплоть до середины XV века сохранялось единое церковное управление.

На новом витке исторического развития точками притяжения, консолидации территорий Древней Руси могли стать и Литовская Русь, и укреплявшаяся Московская Русь. История распорядилась так, что центром воссоединения, продолжившим традицию древнерусской государственности, стала Москва. Московские князья – потомки князя Александра Невского – сбросили внешнее ярмо, начали собирать исторические русские земли.»

Русь аж ніяк не закінчила свою історію у 1240 році, коли монголи взяли Київ. Потім було королівство Русі на заході майбутньої України. Але варто згадати, що територія навколо Суздаля, Ростова, Владіміра-на-Клязьме та Москви уперше названа «Руссю» у «Слові про погибель руської землі» при описі монгольської навали на ці землі. А чим воно було раніше, попередні 250 років, поки «Руссю» був Київ? Тому предки російського народу як не були «Руссю» в історичний період «Русі», так і його очільники не могли би претендувати на територіальну спадщину «історичної Русі» або «Русі у вузькому значенні». Надалі воно, якщо звернутися до «Задонщини» 14-15 століття, то це «Орда Заліська». Тому претензії на «отчини» дещо надумані.

«Нащадки Олександра Невського». Цей персонаж, абсолютно вигаданий як історичний герой російською імперською історіографією, аж ніяк не здійснив «доленосних» (згідно російських підручників) перемог на Неві та Льодового побоїща. Сучасна російська справжня академічна наука ці сюжети вже викинула як вигадані та пропагандистські в міру ідеологічних потреб дуже різних століть. Але ж не усім хочеться викидати пропагандистські сюжети. А що у підручнику писати? А патріотичне виховання? На Неві була дрібна бійка без участі підлітка Олександра, Льодове побоїще Німецький орден не помітив. Загинуло шість рицарів. Страшне. А от підпорядкувати владі монголів Новгород – це Олександр Невський як раз зміг. Тому у нас тут «українській частині російського народу» герой не Олександр

«Невський», а король Русі Данило Романович. Він колаборантом бував лише вимушено, а не добровільно і натхненно.

У 16 столітті вихідців з України чи Бєларусі, або ж «Литовських людей» православних, у Москві перехрещували. Оскільки вона перебувала у розколі з канонічною православною церквою. Згідно реляцій європейських дипломатів та посланників, був потрібен перекладач з «руської» мови на «московську».

3) Радянська влада утворила Україну.

В.Путін:

«В декабре 1917 года представители УНР прибыли в Брест-Литовск, где шли переговоры Советской России с Германией и её союзниками. На заседании 10 января 1918 года глава украинской делегации зачитал ноту о независимости Украины. Затем Центральная Рада в своём четвёртом универсале провозгласила Украину независимой.

Продекларированный суверенитет оказался недолгим. Буквально через несколько недель делегация Рады подписала сепаратный договор со странами германского блока. Находившимся в тяжёлом положении Германии и Австро-Венгрии нужны были украинские хлеб и сырьё. Чтобы обеспечить масштабные поставки, они добились согласия на отправку в УНР своих войск и технического персонала. Фактически использовали это как предлог для оккупации.»

Це у дивний спосіб суперечить наступній тезі:

«Коренизация», безусловно, сыграла большую роль в развитии и укреплении украинской культуры, языка, идентичности. Вместе с тем под видом борьбы с так называемым русским великодержавным шовинизмом украинизация зачастую навязывалась тем, кто себя украинцем не считал. Именно советская национальная политика – вместо большой русской нации, триединого народа, состоявшего из великороссов, малороссов и белорусов, – закрепила на государственном уровне положение о трёх отдельных славянских народах: русском, украинском и белорусском.»

Чому суперечить? Тому що після існування Української Народної Республіки, яка у попередній цитаті заявила про свій суверенітет і незалежність, хтось «закріпив на державному рівні положення про три окремих слов’янських народи». Як можна комусь із-зовні «закріпити народ», який вже у формі УНР заявив про свій суверенітет і був міжнародно визнаний? Яка ще нам санкція чи дозвіл від кого були потрібні? А три наступні роки жорстокої війни із цим народом, – це була просто прелюдія, для того, щоб його «дозволити»? Радянську Україну створили тільки тому, що її вже не могло не бути. Радянська Росія була вимушена змиритися з існуванням УСРР, бо альтернативи не було. Потім цьому знайшли купу виправдань та обґрунтувань. Але Україна вже відбулася, і треба було терпіти.

Але тут прозвучало ключове:

«вместо большой русской нации, триединого народа, состоявшего из великороссов, малороссов и белорусов» (це ж один триєдиний як змій-горинич народ) ми ж одразу чуємо «один народ». Щось пішло не так. Мабуть опір Армії УНР, мабуть саме існування ЗУНР, та потужний селянський повстанський рух, загроза стихійного відокремлення України, що було на рівні народного опору, особливо загрозливо під час колективізації й

накреслили для Москви «окремий народ». До того цей народ вже добряче сам себе «накреслив». Особливо вражає створення українців радянською як «окремого народу» на тлі того, як одночасно на Західній Україні, яка не входила до складу СРСР, так само ворожий українцям польський режим паралельно також «вигадав» ворожий собі український націоналізм. Який потім у ролі ОУН-УПА надав цілу купу цікавих вражень радянський владі, яка не встигла на території польської держави «закріпити положення про три окремі народи». Українців на теренах польської держави називали «русинами». Так було записано у документах Степана Бандери, але чи був він «русскім чєловєком»?

Так само радянська влада не встигла закріпити «положення» на підчехословацькій Підкарпатській Русі, а згодом – Карпатський Україні. Українці ніколи не потребували затвердження про себе «положень». За умов будь-якої держави. Вони завжди творили себе самі.

4) **Про вихід України зі складу СРСР, до чого додався прес-секретар В.Путіна Д.Пєсков.**

«Росія не виходила зі складу СРСР». Проблема у тому, що ще за СРСР був прийнятий «ЗАКОН О ПОРЯДКЕ РЕШЕНИЯ ВОПРОСОВ, СВЯЗАННЫХ С ВЫХОДОМ СОЮЗНОЙ РЕСПУБЛИКИ ИЗ СССР» від 3 квітня 1990. Україна його дотрималася хіба що не єдина з республік, що стали незалежними. І тому дивно чути від одного з ініціаторів скасування СРСР як «геополітичної реальності», що вона у тій «реальності» лишилася.

Історики не схильні коментувати поточну політику Російської Федерації, оскільки вони не є політологами. Але залюбки дослідять її як факт минулої реальності, коли цей режим перестане бути актуальною реальністю.

Інститут історії України НАН України
Громадський просвітницький проект «Likбез. Історичний фронт»